

EGYETEMTÖRTÉNETI FORRÁSOK

Dokumentumok a kolozsvári Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Kar történetéhez (1872–1892). Szerk. T. Szabó Levente – Zabán Márta

■ A kötet a kolozsvári tudományegyetem történetének első húsz évét teszi láthatóvá. Az első, itt közölt dokumentumot 1872. október 23-án datálják, az utolsót pedig 1892. augusztus 29-én. E két dátum közé illeszkedik 166 alap- vagy esetenként az ezzel szoros kapcsolatban álló 2-3, argumentatív jellegű kiegészítő irat. Ha átlagértéket számolunk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az éves történések átlagban 8 bejegyzésben vannak megjelenítve. A kötet nagyobb részét a bölcsészettudományi kar rendes havi vagy rendkívüli üléseinek jegyzőkönyvei teszik ki. A jegyzőkönyv szerzője a kari tanács által egy-egy évre megválasztott vagy alkalmanként kijelölt jegyző, minden esetben a tanári kar egyik tagja, aki a jegyzőkönyv műfaji szabályainak megfelelően kivonatolja az elhangzó véleményeket, álláspontokat. (A jegyzőkönyvet utólag jóváhagyásra előterjesztik.) A kari gyűlés olyan operatív intézmény, amely az egyetem működésének problémáit konstatálja, a problémák megoldásának, intézésének módozatait keresi és írja elő. Mint operatív intézmény meghatározza az egyetemi élet és az egyetem vezetésének prioritásait, mediál az egyetemi életben összetalálkozó faktorok között. Ezek az egyetem dékáni hivatala, tanári közössége, a személyes problémáikkal és szándékaikkal jelentkező tanárai, az egyetem tisztségviselői, alkalmazottai és részintézményei, az egyetem működését szabályozó és ellenőrző oktatási minisztérium, az oktatás céltársadalmát képező hallgatói társadalom, amelyből olykor

felbukkannak a saját problémákkal küszködő vagy személyes teljesítményekkel kimagasló hallgatók, továbbá az egyetemmel formális-intézményes viszonyban lévő kulturális és szociális intézmények, társaságok és kutató-tudósegényiségek. A dokumentumgyűjtemény tehát különböző kérdéseket, nézőpontokat és egyéni/közösségi érdekeket tesz láthatóvá, melyek megítélését, intézését, kezelését a kari tanácsnak kellett elvégeznie, az egyetem érdekét képviselő konszenzusban kellett lezárnia. A kiegészítő iratok az oktatási minisztérium nézőpontját képviselő miniszteri leiratok, az egyetemi társadalomhoz tartozó személyek (tanárok, kiegészítő személyzet, hallgatók) személyes beadványai (kérelem, önéletrajz) vagy kari felkérésre készült véleményezései, előterjesztései.

Ha a mintegy 160 iratot (iratcsomót) kronológiai rendben olvassuk, a tartalomlemezés segítségével két lényeges megfigyelést tehetünk.

1. A kari üléseken éves, féléves rendszerességgel visszatérnek az egyetemvezetés prioritást élvező kérdései. A kolozsvári egyetem bölcsészettudományi kara számára állandó elfoglaltságot jelentett az egyetemvezetés (dékánválasztás), egyetemi szakok kiválasztása, a tanrendek megszerkesztése és biztosítása, a képzett oktatók rekrutálása, az oktatói és személyzeti javadalmazás, az oktatás körülményeinek (termek) biztosítása, a könyvtár, a régiség- és éremtár ellátottsága, a hallgatói státusz törvényessége, a hallgatói teljesítmények értékelése, a hallgatói

mobilitás (szakokon, karokon belül, egyetemek között), a hallgatók szociális kérelmeinek intézése (hiányszások motiválása, tandíj elengedése, ösztöndíjak és támogatások folyósítása), a hallgatók tudományos kutatásának értékelése és honorálása (pályatételek rendszeres kiírása).

A dokumentumokból felsejlik életvilágot, az egyetemvezetés és az oktatás gondjait és eredményeit szemlélítendő a következő adatokat emeljük ki.

A kolozsvári tudományegyetem a pesti egyetem szabályzata szerint működött (a kolozsvári és pesti egyetem „egyenlősítése”. 3., 5. számú irat). 1873-ban elkészült az egyetem pecsétje. Ettől kezdve nagyobb figyelem fordul a kar által kiállított bizonyítványok törvényességére (15).

A bölcsészkaron a filozófia, a klasszika-filológia, a magyar nyelv és irodalom, a germanisztika, a román nyelv és irodalom, a történelem, a lélektan, a pedagógia és a földrajz oktatása zajlott. A második tanévtől a kar új tanszékeket hirdetett meg (lélektan-antropológia, esztétika és műtörténelem, indoeurópai és urál-altaji összehasonlító nyelvészet, összehasonlító földrajz, archeológia). Szükségessé vált az éremtári gyűjtemény kiegészítése, „esztétikai múzeum” felállítás (6). Szabó Károly 1874 novemberében oklevélten tanszék felállítását javasolta, „a segédtudományok összegét egy egyén teljességgel képtelen kellő alaposággal tárgyalni” (24). Az 1880–81-es tanévben a kar tanszéket igényel az ókor történelmének számára (74). A matematika és természettudományi tanárképzés hallgatóinak tárgyai közé javasolták a magyar nyelv és irodalom tárgyat. A miniszter a javaslatot elutasította, minthogy a pesti egyetemen ez nem volt kötelező (8). 1874-ben fogalmazódott meg az a kérés, hogy a közoktatási minisztérium évente Erdélyben elvégzendő régészeti ásatásokat támogasson (25).

A rendes tanárok évi 2000 Ft fizetésben, 300 Ft fizetéspótlékban, valamint 300 Ft lakbér illetékben részesültek. A javadalmazás bizonyára sze-

rénynek minősült; az évek során többen, többször folyamodtak előlegért (24). Az egyetem 1873-ban elengedhetetlennek minősítette a magyar nyelv ismeretét az oktatók részéről (6). 1875-ben a tanárok ingyenes vasúti jegyben részesülhettek, tudományos célú utazások végett (27).

Előadásokra az első évben a főépület II. emeletén 2 nagy és 2 kisebb teremben került sor. Minden terembe 2 tábla, tanári emelvény, asztal, írószék, fogas, gázlámpa került (1). Az EME 1873-ban oktatási célra átadta az egyetemnek múzeumi gyűjteményeit; a régiség- és éremtár mellé örre lett szükség (6). 1874-ben zavaró és kényelmetlen lesz a különböző karoknak egy épületbe való egybezártága. 1874 májusában a bölcsészkar panasszal fordul az orvoskarhoz, mert az élettani intézetnek az első emeleten elhelyezett ketrecekben tartott állatai zavarják az előadásokat, s a ketrecek tájékaról „rossz lég és tisztátalanság” terjed (20). A teremgondok a tanszékek és a hallgatók számának növekedésével szaporodnak (126, 143).

A könyvtár fejlesztése a minisztérium által folyósított szerény anyagi támogatásból történik. Az 1874. december 20-i rendes ülés kéri, hogy az erdélyi nyomtatványok, valamint „Magyarország összes nyomdájának” köteles példánya eljusson az egyetem könyvtárába (25). Ugyanekkor összeírják azokat a külföldi szakfolyóiratokat, amelyeknek megrendelés alapján be kell kerülniük az egyetem könyvtárába (25). 1879-től a kolozsvári tudományegyetem és a pesti egyetemi, múzeumi és akadémiai könyvtár között csereviszony kezdődik (59); 1875-ben minisztériumi rendelet írta elő, hogy a „könyvtári tiszteknek” „egyetemes és magyar irodalomtörténetből és bibliographiából vizsgálatot kell kimutatniuk”. Az egyetem kényes helyzet elé került: ha könyvtárosait elbocsátja, s a könyvtári teendőket a maradó személyzet látja el, az a könyvtárosi munka szakszerűségét veszélyezteti (26). Visszatérő panasz az egyetemi könyvtár fejlesztésére kiutalt összeg szegényes volta (99, 106).

A tanév első feléve február utolsó szombatján zárult, a második felév március első hétfőjén indult (6). A képzési idő az 1881–82-es tanévtől 3 tanévről 4 tanévre bővül (73).

Egy 1872-ben hozott döntés szerint a diák félévenként heti egy óra után egy forint tandíjat fizetett (1). Az első tanévtől kezdve az alaptárgyak mellett 3 „tanítói szék” létesült, a hallgatók a kötelező tárgyak mellett angol és francia nyelvet, valamint gyorsírást tanulhattak, gyakorolhattak (4). Herrmann Antal bölcsészeti hallgató 1874-ben német nyelvből gyakorlati tanfolyamot kezdeményezett. A kar sajnálattal közli, hogy az anyagi feltételeket nem tudja biztosítani, ám a javaslattevő önkéntesen taníthatja kollégáinak a német nyelvet (25).

1873 tavaszától a ritka szakon tanuló és a tehetséges diákok számára pályatételeket írnak ki. A pályamunkák olykor 250–350 lap terjedelműek (8). Az 1881–82-es tanévben Meltzl Hugó Eötvös-alapot kezdeményez (79). 1884–85-ben Mártonffy-Koner alapítvány indul (96).

2. Az iratgyűjtemény olvasásának másik következtetése az, hogy a 20 év során mindegyre, folyamatosan felbukkannak új helyzetek és kihívások. Ezek közül a következőket emeljük ki. Már a második tanévtől kezdve a középtanodai tanárképzés mellett „tanárképezde” indul (3). 1877-től „tudori szigorlatok” kezdődnek. A tanári kar szigorú figyelemmel követi a jelentkezők vizsgatárgyválasztását (50, 55). 1880. április 8-án a kar rendes ülésen tárgyalja azt a miniszteri leiratot, amely a nők érettségi vizsgálatához, egyetemi tanfolyamhoz és orvosi praxishoz bocsátását kezdeményezi. A kari tanács a kezdeményezést egyhangúan támogatja. Ezen a területen gr. Hugonnay Vilma Szilassi Kálmánné válik precedenssé (60). 1876-tól 1886-ig hol a kari nyilvánosság előtt, hol lappangva húzódik a román tanszéket (s egy időben dékáni tisztelet) betöltő Szilasi Gergely esete. A nemzeti elfogultsággal vádolt tanárt előbb kényszerszabadságra küldik,

majd 1886-ban a miniszter Moldován Gergellyel helyettesíti őt az órátartásban (36, 84–86, 127, 130, 133–136). Szintén a reflektált periódus végén, az 1880–90-es évek fordulóján az egyetem számolni kényszerül a párhuzamosan katonai szolgálatot is teljesítő hallgatók kérelmeivel (144).

Mi jellemezte a bölcsészettudományi kar egyetemvezetését? Ha a kötet olvasója arra figyel, hogy milyen volt az egyetemvezetés stílusa, akkor a szövegekből a következő elveket olvashatja ki. A *transzparencia*. Egy 1873. január 12-én hozott döntés szerint a kart érintő rendeletek és átiratok megtekinthetők, hozzáférhetők kell hogy legyenek. A kari tanácsok első napirendi pontja a miniszteri utasítások ismertetése. A *hierarchikus intézményi ügyintézés*. A tanároknak a kar szintjén kellett indítaniuk kérelmüket és javaslatukat, azok kari közvetítéssel jutottak a kari tanács elé, majd indokolt esetben a kar a miniszter elé terjesztette (6). Az *igényesség*. A kar vezetősége mind a tanároktól, mind a hallgatóktól igényes és fegyelmezett munkát követelt meg (16). A *törvényesség*. Az argumentáció, az okmányok tisztelete vörös vonalként húzódik végig a 20 év hivatalos iratain (15). Az egyetemi ügyintézésen belül a karok, tanszék és egyének iránti *differenciált figyelem*.

Mi az, ami a T. Szabó Levente és Zabán Márta által feltárt szövegtípusból, valamint a kötetben – szelektíven – közzétett szövegek alapján rekonstruálható? Azaz mit is tudunk meg a kötet által reflektált két évtized történetéből? Milyen kutatásokhoz nyújt centrális vagy kapcsolódó adatbázist a forrásgyűjtemény? Fogalomszavakkal érzékeltetjük a gyűjteménybe emelt dokumentumszövegek tematikáját: az intézmény, az intézmény szerkezetének története; az intézményvezetés története (dékánválasztás, karitanács-választás, a vezetés, irányítás, az ellenőrzés, a fegyelmezés története, az egyetem karainak, ezen belül szakjainak, az egyetem személyzetének kapcsolattartási habítusa); az oktatás története (szakok, tan-

tárgyak, oktatási anyagok); a kolozsvári egyetem társadalomtörténete (a tanár- és kiegészítőszemélyzet-rekrutáció, tanári pályák, tanári státus és életkörülmények Kolozsváron, a hallgatók rekrutációja és mobilitása, hallgatói preferenciák, tanár-diák kapcsolattartás, tanár- és diákképviselő); a kolozsvári tudományegyetem intézményi kapcsolattartása; az egyetemi ügyintézés logikája, etikája és nyelvezete.

A Kolozsvár tanár- és tudósegényiségeire kíváncsi olvasó is haszonnal forgathatja a kötet lapjait. A dokumentumok egyedi sorsokat, eseteket villantanak fel. Schulek Vilmos rektort 1874 áprilisában a pesti egyetemen a szemézet rendes tanárává nevezik ki, ezért távozik Kolozsvárról (19). Bartók György Tübingában szerzett „bölcsháza tudor okmányt”, s kér bölcsháza történeti magántanári képesítést 1875-ben (26). Brassai Sámuel, a matematika és természettudományi kar rendes tanára 1875-ben szamszkrit nyelvészeti tárgyat hirdet a Mahábhárita értelmezésére (28). Az 1877–78-as tanév II. félévében Meltzl Hugó hirdet speciális tárgyat: Edda-előadásokat tart (43). 1878–79-ben kerül sor Schilling Lajos magántanári habilitációjára régi római történelemből (47). Meltzl Hugó, Szabó Károly és Szász Béla 1875-ben javasolja, hogy a bölcsháza tudományi kar Gyulai Pálnak „tiszteletbeli tudorság” címet és oklevelet adományozzon (32). 1884–85-ben Malonyai Dezső átiratkozik a kolozsvári tudományegyetemre (87). Hóman Ottó dékán 1885-ben királyi főigazgatói kinevezést kap, tanszékét heten pályázzák meg (109, 124).

A kari tanácsi jegyzőkönyvekben olykor sajátos események is felbukkanak. 1875-ben az egyetemnek nagyon szerény minisztériumi támogatásból kellett gazdálkodnia. A minisztérium „az egyetemi intézetek felszerelését célzó költségek oly tetemes alábbszállítását” végezte el, hogy „a tudományos haladás lehetőségén az idén oly érzékeny csonka ejtetik”, „minőre nézve a felelősséget a kar nem vállalhatja el” (26). „Az egyetemi tanács 195. számú

(110. K. sz.) átiratával felkéri a kart, hogy tekintettel arra, miszerint igen korlátolt mennyiségű fa áll az egyetem rendelkezésére, utasítsa a szolgát, hogy a fűtéskor lehető takarékossgal járjon el. Elnök jelenti, hogy a szolgát ez értelemben utasította.” (59/1879. december 19.).

A jelen kötet a kolozsvári tudományegyetem történetének első húsz évébe enged bepillantást. A kutatók motiválják az időbeni behatárolást. Az első húsz évben stabilizálódik a kolozsvári tudományegyetem működése, a húsz év elteltével pedig a tanári karban olyan generáció- és szemléletváltás következik be, amely újabb kérdésvetéseket igényel. Címe szerint a kötet dokumentumok gyűjteménye. S ennél a fogalomnál érdemes megállnunk Az Annales-iskolát alapító történész, Marc Bloch mondja a dokumentumokról: úgy kell olvasnunk őket, hogy azok valójában nem hozzánk, az utókorhoz szólnak. Nem azért születtek, hogy számunkra hozzáférhetővé tegyék letűnt korok lefutott eseményeit. A kutatás mindig egy korábbi korszakban élt személyek egymás közötti, az őket érintő kérdésekről folytatott diskurzusának esetlegesen fennmaradt töredékeiből igyekszik rekonstruálni az eseményeket, viszonyokat és állapotokat. Nos, innen kell indulnunk, hogy megérthessük, a jelen gyűjteménybe foglalt szövegek miért épp arról beszélnek, amiről beszélnek, miért nem szólnak arról, amire mi szintén kíváncsiak lennénk, miért ebben a formában (azaz műfaji, nyelvi formában) beszélnek a kolozsvári egyetemi oktatásról. A jelen kötet még nem a kolozsvári egyetem története, annak megírása a most közzétett források elemzése, értelmezése és kontrollforrások adataival való kiegészítése s általában a forráskritika érvényesítése alapján végezhető el.

Ennek ellenére is örömmel tartjuk kezünkben a kötetet. Mi magunk is meg vagyunk győződve arról, amit a szerkesztők az előszó első mondatában megfogalmaznak: „Egy új forrás vagy jól sikerült értelmezés néha gyökeresen átrendezhet egy-egy szűkebb vagy tá-

gabb kutatási területet.” Valamint arról is, amit ugyanezen előszó utolsó mondata így fogalmazott meg: „reméljük, hogy vállalkozásunk hozzájárul a hányatott sorsú Kolozsvári Egyetem egy fontos fejezetének higgadt, szakszerű, kritikus, forrásokon alapuló feltáráshoz.” A kötet megfontolt, tudós, szakszerű munka. Bár a szerkesztők jóval gazdagabb forrásanyagot konzultálhattak, s így szelekcióra kényszerültek, a válogatás által reprezentatív, a két évti-

zed egyetemi ügyintézésében fontos szövegeket gyűjtöttek össze és tettek közzé. A közlésre választott szövegek változatos műfajisága jelzi az egyetemi oktatásról való korabeli diskurzus sokszínűségét, logikáját. A megfontolt szövegközlés egyszerre tudja olvasmányossá, élvezetessé tenni a szövegeket és ugyanakkor érzékeltetni a közel másfél évszázaddal ezelőtti szövegalkotás patináját.

Keszeg Vilmos

EMLÉKÁLLÍTÁS ÉS EMLÉKEZÉSI GYAKORLAT

*A történelem az emlékezés által válik mítosszá.
Nem elvalótlanodik, hanem éppen ellenkezőleg,
így válik csak valósággá, lankadatlan normatív
és formatív erővé.*

JAN ASSMANN

■ Jakab Albert Zsolt (szül. 1979) – a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója és a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke – idén megjelent kötetei egy 2002 óta végzett, hosszabb kutatásnak az eredményeit foglalják össze szintetikus módon. A két kötet közül az egyik a szerző által 2011-ben megvédett, azonos című doktori disszertációnak az átdolgozott változata, míg a másik kötet az elemzés nyersanyagát képező, datálás és emlékéllítés szándékával létrehozott feliratok, illetve emléktáblák, szobrok és emlékművek adatait (felirat, a felirat magyar fordítása, az emlékéllítés időpontja és helye, az esetleges megjegyzések, illetve az egyes tárgyakhoz fűződő szakirodalmi tájékoztató) és fényképét tartalmazza.¹ Az adattár felbecsülhetetlen értékét mindenekelőtt a teljesség igénye adja, melybe a Kolozsváron mára már nem fellelhető és pusztulófélben lévő em-

lékjelek/emlékhelyek adatainak a közzétételét is beemelte a szerző, összességében 768, az emlékéllítés időpontja szerint rendezett tételt ismertetve. Az adattárba, ahogyan az ezt feldolgozó kötetbe is, kizárólag hivatalos jellegű és legitim, azaz elfogadott köztéri feliratok kerültek be, így mellőzve a spontán és általában üldözött feliratokat (ti. graffiti), melyeknek az elemzése nem kevésbé érdekes, viszont teljesen más szempontrendszerű megközelítést igényelt volna.

Az *Emléköllítés és emlékezési gyakorlat* című kötettel a szerző megkísérelte nyomon követni és feltérképezni a kolozsvári társadalom/társadalmak emlékezési gyakorlatát, illetve azt, hogy a 15. századtól a 21. századig az emlékezés hogyan alakult át elszigetelt és személyes cselekvésből csoportos/társadalmi és ritualizált cselekménnyé, ugyanakkor ezzel egy időben a politikai

Jakab Albert Zsolt: *Ez a kő tétetett. Az emlékezett helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Adattár. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012; Jakab Albert Zsolt: *Emléköllítés és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezett reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.